

Türkiye’de Sözlü Tarihçilik Veritabanının Dünü ve Bugünü Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi

Arzu Güldöşüren*

Sözlü Tarih Çalışmalarıyla İlgili Mevcut Durum

Türkiye’de ilk örnekleri 1980’lerde görülmeye başlayan sözlü tarih çalışmalarının sayısı kısa sürede giderek artmış, 2000’li yıllardan itibaren resmi tarih yazımının dışında bırakılan konuların da sözlü tarih alanına dahil edilmesiyle pek çok farklı konuda araştırmalar yapılmıştır. Tarih yanında sosyoloji, antropoloji, psikoloji gibi sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde yapılan çalışmalarda bu yöntemin kullanılmasıyla birlikte sözlü tarih literatürü bugün önemli bir seviyeye ulaşmıştır.¹ Türkiye’de neşv ü nema bulduğu andan itibaren bazen sadece bir araştırma yöntemi olarak kullanılan fakat ekseriyetle müstakil çalışmalara konu olan sözlü tarih görüşmelerinin ilk ciddi ve önemli örneğini Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfının yaptığı görüşmeler oluşturmaktadır. Kadın Eserleri Kütüphanesi’nin sözlü tarih koleksiyonunda iki ayrı proje kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler yer almaktadır. Kadın Sözlü Tarihi Pilot Projesi başlığı altında ilki Behice Boran’la 1987’de yapılan görüşmenin de aralarında bulunduğu Cumhuriyet’in ilk kuşağından seçilen 14 kadınla, Kadın Parlamenterler Sözlü Tarih Projesi kapsamında ise 4 kadınla sözlü tarih görüşmesi yapılmıştır. Bu alanda ikinci önemli adım Tarih Vakfına aittir. Tarih Vakfının bugün büyük bir hacme ulaşan çalışmalarının ilk nüvesi 6-7 Haziran 1993’de Kültür Bakanlı-

* Dr., İslam Araştırmaları Merkezi, arzuguldosuren@gmail.com ORCID: 0000-0002-2091-6791 DOI: 10.37879/9789751749994.2022.43

1 Bu çalışma Türkiye’de sözlü tarih alanında kişi ve kurumların yaptığı çalışmalardan bir seçkiden ibarettir. Bu kısımda yapılan değerlendirmelerde ağırlıklı olarak sözlü tarih görüşmesi gerçekleştiren vakıfların, derneklerin, üniversitelerin, belediyelerin, ve bireysel araştırmacıların çalışmalarından tespit edilebildiği ölçüde bahsedilmiştir. Bu alanda kaleme alınan kitap, makale ve tezlerde işlenen konular hakkında da genel bir değerlendirmede bulunulmuştur.

ğıyla ortaklaşa olarak düzenlediği sözlü tarihin dünyadaki önemli uzmanlarından biri olan Paul Thompson'ın katılımıyla gerçekleşen Sözlü Tarih Atölyesi ile başlamıştır. Sonrasında muhtelif projeler kapsamında gerçekleştirilen sözlü tarih görüşmeleriyle Tarih Vakfı bünyesinde önemli bir birikim oluşmuştur. 1998 yılında Cumhuriyet'in 75. yılı dolayısıyla çekilen 13 belgesel filmde oluşan Cumhuriyet'in Anıları: Sözlü Tarih ve Belgesel Film Projesi vakfın bu alandaki ilk önemli çalışmasıdır. 2002 yılında bir sözlü tarih arşivi oluşturmak gayesiyle Tarihe Bin Canlı Tanık Projesi kapsamında 70 yaş üzerinde farklı toplumsal kesimlerden ve mesleklerden 105 kişiyle görüşmeler yapılmıştır. 2002-2006 yılları arasında Akdeniz Sesleri: Akdeniz Kentlerinde Sözlü Tarih ve Kültürel Pratikler Projesi kapsamında "Belleklerdeki İstanbul" adlı görüşme serisinde 70 yaşın üzerinde yaşamının tamamını veya bir kısmını İstanbul'da geçirmiş, Arnavutköy, Fatih, Gaziosmanpaşa ve Moda'da yaşamış 40 kişiyle görüşülmüştür. Bir kenti 100 farklı insan üzerinden okumaya çalışan Mardin'in İnsan Manzarası Projesi ve Batı Ege'de yaşayan farklı kuşaklardan Afrika kökenli 100 yaşamöyküsünün derlendiği Sessiz Bir Geçmişten Sesler: Afrika Kökenli "Türk" Olmanın Dünü ve Bugünü Projesi'yle toplamda 200 kişiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 2009-2010 yılları arasında Toplumsal ve Siyasal Çatışmaların Yaşandığı Toplumlarda Uzlaşma Aracı Olarak Eğitimin Rolü Projesi'yle çoğunluğu Türk ve Kürt kökenli 121 kişiyle, 2010-2011 yılları arasında Belleklerdeki "Dersim 38": Bir Kuşaklararası Sözlü Tarih Çalışması Projesi'yle 146 kişiyle, 2011-2013 yılları arasında Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözümler Projesi kapsamında 29 kişiyle sözlü tarih görüşmesi yapılmıştır. 2013-2015 yılları arasında Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Araştırma Projesi'yle Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında Prof. Dr. Nazmi Kozak'ın yürütücülüğünde Tarih Vakfı ve Ekin Grubunun danışmanlığında 522 kişiyle görüşülmüştür.

Tarih Vakfı, kurum, şirket ve sektör tarihi projeleri kapsamında kurumlarla ortak çalışmalarda bulunmuş, onlara danışmanlık hizmeti vererek sözlü tarih görüşmeleri yapmıştır. Bu çerçevede 40'a yakın kurumla işbirliği yapılarak kurum tarihi araştırması yürütülmüştür. Kurum tarihi çalışmalarından örnek verecek olursak kurumun kurucuları, kuruluş süreçleri, günümüze kadar geçirdiği aşamalar, devlet organlarıyla ilişkileri, toplum üzerinde bıraktığı etkiler, misyonu, vizyonu, hedeflerindeki değişiklikler, sahip olduğu kurum kültürü birebir tanıklıklarla ama aynı zamanda belgeler de kullanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kurum ve şirketler sırasıyla Milli Piyango (1992), Tarih (1992), İSKİ (1993), Milli Aydın Bankası (1994), Darüşşa-

faka (1995), Darülaceze (1995), SEKA (1996), SSK (1996), Emlak Bankası (1997), Esbank (1997), Osmanlı Bankası (1999), Demirbank (1999), TEKEL (1999), Interbank (2000), Cenajans-Grey (2000), Egebank (2002), İş Bankası (2002), Çimento Müst. Birliği (2003), Lafarge-Aslan Çimento (2004), Efes Pilsen (2004), Çelebi Havacılık (2004), İ.E. Ulagay İlaç (2004), Türkiye Müteahhitler Birliği (2006; 2010), Vakıfbank (2006), Tekfen Holding (2006), Evyap (2007), Yapı Endüstri Merkezi (2008), Milli Reasürans (2009), Elginkan Topluluğu (2009-2010), TÜRYAP (2009), Devlet Planlama Teşkilatı (2010), İMKB (2010), STFA (2012), Kamil Koç Otobüsleri A.Ş. (2012), Ericsson Türkiye (2014), YYMD (2015), Beykoz Kundura (2016) ve Hisar Okulları’dır (2016).

Tarih Vakfı, hayata geçirdiği projeler dışında gerçekleştirdiği eğitim atölyeleri ile bu alandaki çalışmalara rehberlik yapmıştır. 1993’te yapılan ilk atölyeden sonra 16 Mart 1996’da SALT Galata işbirliğiyle bir Sözlü Tarih Atölyesi daha düzenlemiştir. Sonrasında Yerel Tarih Çalışmalarında Sözlü Tarih Atölyesi başlığı altında Gaziantep, Mardin, Çanakkale, Ankara, Antakya, Konya, Kilis, Diyarbakır ve Kars’ta atölyeler gerçekleştirilmiştir. Toplum Gönüllüleri Vakfı işbirliği ile Kuşaklararası İletişim Köprüleri Projesi Sakarya Sözlü Tarih Atölyesi düzenlenmiştir. Sonrasında Akdeniz Sesleri Projesi Sözlü Tarih Eğitimi Atölyesi, Türkiye’nin İnsanları Projesi Sözlü Tarih Eğitimi Atölyesi, Gazi Ticaret Meslek Lisesi Öğrencileri Sözlü Tarih Eğitimi Atölyesi, Sosyal Bilimler Öğretmenleri Sözlü Tarih Eğitimi Atölyesi, Mardin’in İnsan Manzaraları Projesi Sözlü Tarih Atölyesi, Rize Sözlü Tarih Atölyesi, Sessiz Bir Geçmişten Sesler Projesi Gönüllüleri Görüntü Kaydı ve Sözlü Tarih Eğitimi Atölyesi, Adalar Vakfı Adalar Sözlü Tarih Çalışması Atölyesi, Ankara Üniversitesi Toplum Gönüllülerine Sözlü Tarih Eğitimi, Sokağımdan Tarih Yazıyorum Projesi Sözlü Tarih Eğitim Atölyeleri, Nar Film TMMOB Tarihi Proje Ekibine Sözlü Tarih Eğitim Atölyesi, Erzinca Sözlü Tarih Envanteri Projesi Sözlü Tarih Eğitimi Atölyesi, Tarih Vakfı Belleklerdeki Dersim 38 Projesi Sözlü Tarih Atölyesi yapılmıştır.²

Türkiye’deki sözlü tarih çalışmalarının seyrini Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı ile Tarih Vakfından sonra yine vakıflar üzerinden değerlendirmeye devam edecek olursak bu alanda önemli çalışmalar gerçekleştiren sivil toplum kuruluşlarından biri mübadele meselesini merkeze alarak araştırmalar yürüten Lozan Mübadilleri Vakfıdır. Vakfın yaptığı

² Tarih Vakfının sözlü tarih alanındaki faaliyetleri ile ilgili bilgiler için bk. www.tarihvakfi.org.tr, Celal Metin, “Sözlü Tarih ve Türkiye’deki Gelişimi”, *Türk Kültürü*, S. 469 (2002), s. 288-298.

sözlü tarih görüşmelerini üç kısım altında tasnif edebiliriz. İlki Mübadiller: Onlar İki Kere Yabancıydılar Projesi kapsamında Avrupa Birliği'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin desteğiyle Yunanistan vatandaşı ve Türk vatandaşı 46 kişiyle,³ ikincisi İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansının desteğiyle Rumlar'dan 47 kişiyle yapılan görüşmelerden oluşan ve Hasretim İstanbul adıyla kitaplaşan projedir.⁴ Üçüncü kısımda tasnif ettiğimiz 140 görüşme ilk iki proje haricinde olan ve Bilim ve Sanat Vakfının Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı'nda da yer alan kayıtlardır. Lozan Mübadilleri Vakfının kendi arşivinde bunların haricinde tasnif edilmemiş sözlü tarih görüşmeleri de bulunmaktadır.

Sözlü tarih çalışmalarına konu merkezli olarak yürüttüğü araştırmalarla devam eden vakıflardan bir diğeri Hrant Dink Vakfıdır. Ermeniler üzerine projeler yürüten vakıf, Türkiyeli Ermeniler Konuşuyor Projesi çerçevesinde 2011 yılında İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli kentlerinde yaşayan 40 kişiyle,⁵ Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor Projesi kapsamında 2012'de Türkiye'de, Ermenistan'da ve dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan 81 kişiyle,⁶ Ankaralı Ermeniler Konuşuyor Projesi'yle 2013 yılında İstanbul, Ankara, Fransa ve Avusturya'da yaşayan 40 kişiyle,⁷ İzmitli Ermeniler Konuşuyor Projesi çerçevesinde 2015'te Türkiye, Ermenistan, Amerika, Kanada ve Almanya'da yaşayan 30 kişiyle sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirmiştir.⁸ Belli bir grup üzerine yoğunlaşarak faaliyetlerine devam eden vakıflardan Kafkas Vakfı, Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından desteklenen Gençlik Projeleri kapsamında 2014 yılında Köklerini Arayan Fidan Sözlü Tarih Projesi başlığı altında Kafkas kökenli 21 kişiyle görüşmeler yapmıştır. Vakıflar arasında İstanbul'un ilçelerini merkeze alarak sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirenler de olmuştur. Genç Hayat Vakfının, Sokağımdan Tarih Yazıyorum Projesi kapsamında İstanbul 2010 Kültür Başkenti Ajansının katkılarıyla İstanbul'un Beyoğlu, Fa-

3 *Mübadiller: Onlar İki Kere Yabancıydılar*, haz. Sefer Güvenç, Lozan Mübadilleri Vakfı Yay., İstanbul 2015.

4 *Hasretim İstanbul Rumlarının Göç Öyküleri ve Özlemleri*, ed. Çimen Turan, Müfide Pekin, Sefer Güvenç, Lozan Mübadilleri Vakfı Yay., İstanbul 2010.

5 *Sessizliğin sesi: Türkiyeli Ermeniler Konuşuyor*, der. Ferda Balancar, Hrant Dink Vakfı, İstanbul 2011.

6 *Sessizliğin sesi II: Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor*, der. Ferda Balancar, Hrant Dink Vakfı, İstanbul 2012.

7 *Sessizliğin sesi III: Ankaralı Ermeniler Konuşuyor*, der. Ferda Balancar, Hrant Dink Vakfı, İstanbul 2013.

8 *Sessizliğin sesi-IV: İzmitli Ermeniler Konuşuyor*, der. Ferda Balancar, Hrant Dink Vakfı, İstanbul 2015.

tih, Eyüp, Kağıthane, Şişli, Maltepe, Üsküdar, Tuzla, Beykoz ve Sarıyer ilçelerinde yaşayan ve bu ilçelerdeki ortaöğretim kurumlarında eğitim gören lise öğrencileri tarafından 109 kişiyle görüşülmüştür.⁹ İHH İnsani Yardımlaşma Vakfı, Mavi Marmara olayı sonrasında 2010-2011 yılları arasında Özgürlük Filosu başlığı altında Arap ülkelerinde, Avrupa, Endonezya, Avustralya, Yeni Zelanda, Venezuela, Amerika, Kanada, Güney Afrika Cumhuriyeti, Pakistan ve Türkiye’de yaşayan ve bu olayda bilfiil yer alan 39 kişiyle görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹⁰

Sözlü tarih görüşmeleri kimi zaman vakfın hem faaliyetlerini hem de tarihini ortaya koymaya yönelik olmuş, İstanbul Kültür Sanat Vakfının (İkaseve) 40. yılı dolayısıyla yapılan etkinlikler çerçevesinde vakfın çeşitli kademelerinde görev almış, faaliyetlerinde de katkısı bulunan 110 kişiyle görüşmeler yapılmıştır.¹¹ Hizmetleriyle birlikte kendi tarihini ortaya çıkarmaya yönelik faaliyetlerde bulunan vakıflardan Türk Eğitim Gönüllüleri Vakfı sözlü tarih görüşmeleri yapmıştır. Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), Türkiye’de sol hareketler özellikle de Cumhuriyet sonrası dönemdeki işçi ve komünist hareketleri üzerine yoğunlaşarak bu alanda araştırmalar ve sözlü tarih görüşmeleri yapmıştır.¹² Sözlü tarih görüşmesi gerçekleştiren vakıflardan bir diğeri Türkiye Milli Kültür Vakfıdır. (TMKV)¹³ Vakıf, akademisyen, eczacı, yönetici, sanayici gibi vakıf bünyesinde görev almış farklı mesleklerden kişilerle sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Vakıfların yaptığı sözlü tarih görüşmeleri genelde tematik yani konu eksenli olmuş belli bir grubu merkeze alarak görüşmeler yapmışlardır.

Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı ve İstanbul’un Mekânsal ve Kültürel Çeşitliliğine Yönelik Uygulama Örnekleri Projesi ile Türkiye’nin sözlü tarih arşivini/veritabanını oluşturmak gibi ciddi ve önemli bir gayeyle yola çıkan Bilim ve Sanat Vakfının sözlü tarihle ilgili faaliyetlerine gelince, vakfın

9 Beyoğlu, Fatih, Eyüp, Kağıthane, Şişli, Maltepe, Üsküdar, Tuzla, Beykoz ve Sarıyer ilçelerinde yapılan görüşmelerin her biri vakfın gazetesinde yayınlanmıştır. Bilgi için bk. *Sokağım-dan Tarih Yazıyorum: Gençlik Çalışmalarında Bir Yöntem Olarak Sözlü Tarih*, haz. Elhan Uğur, Genç Hayat, İstanbul 2010.

10 Zahide Tuba Kor, *Küresel Vicdanın Dilinden: Özgürlük Filosu: Yolcularla Söyleşiler*, İHH Kitap, İstanbul 2011.

11 İlkay Balıç, Didem Ermiş, *İkaseve*, İstanbul Kültür Sanat Vakfı, İstanbul 2013.

12 Vakfın sözlü tarihle ilgili yayınlarından biri için bk. H. Neşe Özgen, *Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul 2003.

13 Vakfın yaptığı görüşmelerden biri sonrasında hatırat olarak da yayınlanmıştır. bk. Nevzat Yalçıntaş, *Türkiye’yi Yükselten Yıllar Hatıralar*, İşaret Yay., İstanbul 2012.

ilk sözlü tarih görüşmeleri ve arşiv çalışmaları 2003 yılında Türkiye Araştırmaları Merkezi (TAM) bünyesinde başlamıştır. Cumhuriyet neslinin ilk temsilcilerinden Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Mahmut Kaya, Prof. Dr. Orhan Okay, Prof. Dr. Semavi Eyice, Bülend Osman, Rasim Özdenören, Niyazi Özdemir'in de aralarında bulunduğu pek çok önemli ismin tanıklıkları bu çerçevede kayıt altına alınmış, geçen zaman içinde 70 kişiyle görüşmeler yapılmıştır. 2004 yılında vakfın bu alandaki çalışmalarının bir meyvesi olarak Hacı Cemal Öğüt'ün kızı Hikmet Öğüt'ün hayatını konu alan Su Damlası Belgeseli hazırlanmıştır. 2007 yılında vakıf bünyesinde beş dönem boyunca devam edecek olan Sözlü Tarih Atölyesi başlamıştır. 2010 yılında Sözlü Tarih Atölyelerinde yapılan çalışmaların bir ürünü olarak Gelenler Gidenler Kalanlar adıyla Sözlü Tarih İhtisas Sempozyumu düzenlenmiştir. Sözlü tarihi bilimsel bir yöntem ve alt bir disiplin olarak ele almak amacıyla alanın öncü akademisyenlerinin katılımıyla Sözlü Tarih Konuşmaları adıyla bir konuşma dizisi gerçekleştirilmiştir. Tüm bu faaliyetler vakıf bünyesinde sözlü tarihle ilgili hatırı sayılır bir birikimin ve arşivin oluşmasını sağlamıştır. Bilim ve Sanat Vakfının sözlü tarihle ilgili faaliyetlerinin olgunlaşmış hali vakfın İstanbul Şehir Üniversitesi'nin ortaklığı ve İstanbul Kalkınma Ajansı'nın (İSTKA) desteğiyle gerçekleştirdiği Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı ve İstanbul'un Mekânsal ve Kültürel Çeşitliliğine Yönelik Uygulama Örnekleri Projesi olmuştur. Projeye öncelikle İstanbul sonrasında Türkiye'de yapılmış sözlü tarih çalışmalarının tespit, tasnif ve temini ile neticede bir sözlü tarih arşivinin/veritabanının oluşturulması amaçlanmıştır. Proje sonunda Sözlü Tarih Araştırmaları Arşivi/Veritabanı kamuoyunun kullanımına açılmıştır. Bunun yanında proje süresince İstanbul'un mekânsal ve kültürel çeşitliliğini yansıtan 33 isimle sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirilmiş, bu görüşmeler veritabanına da kaydedilmiştir. Ayrıca bu işin bilimsel, güvenilir ve sonraki çalışmalarda kullanılabilir bir şekilde yapılabilmesi için sözlü tarihle ilgilenen öğrencilere, bireysel araştırmacılara dört haftalık bir eğitim verilmiştir. Proje sonunda sözlü tarihle ilgili yerli ve yabancı kaynakların yer aldığı bir kütüphane de oluşturulmuştur.

Vakıflar yanında dernekler de sözlü tarih görüşmeleri yapmıştır. Bu derneklerden Göç Edenlerle Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der) özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden göçürülenlerle ilgili çalışmalar yürütmüş, görüşmeler yapmış, bunlar kitap olarak da basılmıştır.¹⁴ Göç-Der ile ortak çalışmalar yürüten Hakikat Adalet Hafıza Çalışmaları Merkezi, araştırmalarını özellikle insan hakları konusuna ayırmış, bu alanda

14 *Göç Hikayeleri*, haz. Namık Kemal Dinç, Göç-Der Yay., İstanbul 1997.

sözlü tarih görüşmeleri de yapmıştır. Tuzla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, mübadilleri merkeze alarak Tuzla'da yaşayan mübadillerle sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler derneğin gazetesinde yayınlanmıştır. Rodos, İstanköy ve On İki Ada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 2013 yılında hem bu adalarda yaşamakta olan hem de Türkiye'ye göç etmiş olan 137 kişiyle sözlü tarih görüşmesi yapmış, çalışma kitap olarak da yayınlanmıştır.¹⁵ Dernekler de vakıflar gibi genelde konu eksenli sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirmiş, çoğunlukla yerel tarih, mübadele ve göç konusunda araştırmalar yürütmüştür.

Türkiye'de sözlü tarih görüşmesi gerçekleştiren kurumlar arasında üniversitelerin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zira üniversitelerde yürütülen faaliyetler çerçevesinde bir taraftan sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirildiği gibi diğer taraftan da sözlü tarih disiplinin teorik kısmıyla ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Üniversitelerin bir kısmı Kültürel Çalışmalar, Bellek Çalışmaları, Şehir Araştırmaları, Kent Tarihi ve Araştırma Merkezleri gibi merkezler bünyesinde bu faaliyetleri yürütmektedir. Tarih yanında sosyoloji, antropoloji, psikoloji, iletişim, sinema bölümlerindeki akademisyenler ve öğrenciler de sözlü tarihle ilgilenmekte bu alanda çalışmalar meydana getirmektedir. Yapılan sözlü tarih görüşmelerinden hareketle kitap, tez, makale ve belgeseller de hazırlanmaktadır.

Sözlü tarihle ilgili çalışmaların seyrinde Boğaziçi Üniversitesi önemli bir rol oynamış, bu alandaki araştırmalara önderlik yapmıştır. Tarih Vakfı, Uluslar arası Sözlü Tarih Birliği ve Boğaziçi Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenlediği XI. Uluslar arası Sözlü Tarih Konferansı 2000 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleşmiştir.¹⁶ Boğaziçi Üniversitesi bünyesinde Arzu Öztürkmen'in öncülüğünde akademisyenlerin ve öğrencilerin araştırmalarıyla sözlü tarih çalışmaları yürütülmüştür. Sonraki yıllarda Sabancı Üniversitesi ve İstanbul Bilgi Üniversitesindeki akademisyenlerin de bu alanda ciddi katkıları olmuş, özellikle Kültürel Çalışmalar ve Bellek Çalışmaları programlarında araştırmalar yapılmıştır. Esra Danacıoğlu, Leyla Neyzi gibi akademisyenler bu alanda çok sayıda çalışma yürütmüş, gerek kendilerinin gerekse de öğrencilerinin araştırmalarıyla önemli eserler meydana getirilmiştir. Anadolu Üniversitesi, Ekin Grubu ve Tarih Vakfı-

15 Mustafa Kaymakçı, *Cihan Özgün, Rodos ve İstanköy Türklerinin Yakın Tarihi: "Ege Denizinden Yükselen Sessiz Çığlık"*, Rodos, İstanköy ve Onikiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, İzmir 2015.

16 Leyla Neyzi, *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 5.

nın danışmanlığında Türkiye turizminin seyri hakkında önemli bir çalışmayı Türkiye Turizm Tarihi sözlü tarih projesini gerçekleştirmiştir. Uludağ Üniversitesi Kent Tarihi ve Araştırma Merkezinde öğrencilerin katılımıyla sözlü tarih çalışmaları yürütülmüştür.

Üniversitelerdeki akademisyenler kendi araştırmaları dışında öğrencilerine verdikleri sözlü tarih tezleriyle de bu alana önemli katkı sağlamıştır. İstanbul'da ve Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde sözlü tarihle ilgili pek çok tez yapılmıştır. Sözlü tarih alanında en fazla lisansüstü çalışma yapılan üniversite Boğaziçi Üniversitesi'dir onu Ankara Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi takip etmiştir. Sözlü tarih merkezli olarak yürütülen araştırmalarda üzerinde en fazla durulan konular şehirler ve mekanlarla ilgili çalışmalar olmuş, şehirler, mahalleler, caddeler hatta binalar tez çalışmalarına konu olduğu gibi mekanların zaman içinde geçirdiği değişim de incelenmiştir. İkinci sırada yer alan konular göç ve eğitim olmuştur. Sözlü tarih görüşmelerine sıkça konu olan mübadele üzerine akademik camiada çok fazla tez çalışması yapılmazken iç ve dış göç ile Balkan göçleriyle ilgili bir hayli tez yapılmıştır. Akademik araştırmalarda ağırlıklı olarak işlenen eğitim konusuna gelince özellikle sosyal bilgiler dersinde sözlü tarih yönteminin kullanılışı üzerine araştırmalar yürütülmüştür. Akademik çalışmalarda işlenen diğer konular sırasıyla kadın, azınlıklar, savaşlar, sanat, etnik kimlikler, Ermeniler, Kürtler, Aleviler, siyaset, mimari, basın, sendikalar, fabrikalar ve işletmeler olmuştur.

Sözlü tarih çalışması yürüten önemli kurumlardan biri de yerleşim yerlerindeki kamu hizmetlerini yerine getirmekle yükümlü olan belediyelerdir. Kentlerin kaybolmaya başlayan tarihini, kültürel ve mimari dokusunu, semt sakinlerinin tanıklıkları üzerinden kayıt altına almak toplumsal ve mekânsal belleği belgelemek amacıyla harekete geçen belediyeler bu alanda çalışmalar yürütmüştür. İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyeleri başta olmak üzere Bursa, İzmir, Kocaeli, Çankırı, Bodrum belediyeleri bu konuda önemli çalışmalar yapmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin İstanbul Medya Yapım A.Ş. ile birlikte yürüttüğü Yaşam Boyu: Kimsesizlerin ve Yetimlerin Sıcak Yuvası Projesi çerçevesinde Kayışdağı Darülaceze sakinlerinden 37 kişiyle görüşülmüştür. Semtlerin kaybolmaya yüz tutan tarihi mekanlarını, insanlar arasındaki ilişkileri, toplumsal değerleri ortaya çıkarmak için İstanbul'un farklı ilçelerindeki belediyeler tarafından ilçe sakinleriyle sözlü tarih görüşmeleri yapılmıştır. Arnavutköy Belediyesi Geçmişin Sesinden

Arnavutköy Savaşın ve Göçün Çocukları Projesi kapsamında 52 kişiyle, Bayrampaşa Belediyesi'ne bağlı Bayrampaşa Belediyesi Gençlik Merkezi (BAYGEM) tarafından 2010 yılında 20 kişiyle, Çekmeköy Belediyesi'nin Ailemizin Çınarları sözlü tarih projesi kapsamında 2014 yılında 25 kişiyle,¹⁷ Kağıthane Belediyesi'nin desteğiyle Kağıthane Toplumsal Tarih Projesi çerçevesinde 119 kişiyle,¹⁸ Küçükçekmece Belediyesi Bir Zamanlar Küçükçekmece: Küçükçekmece Sözlü Tarih Çalışması başlığı altında 33 kişiyle,¹⁹ Sultanbeyli Belediyesi Sultanbeyli'nin Yarım Asırlık Çınarları Projesi'yle 18 kişiyle,²⁰ Ümraniye Belediyesi Bir Yastıkta 40 Yıl başlığı altında 2012 yılında 25 kişiyle sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirmiştir.²¹ Adalar Belediyesi özellikle mübadele merkezli sözlü tarih görüşmeleri yapmıştır. Bozcaada Yerel Tarih Müzesi tarafından da ada sakinlerinin tanıklıkları kayıt altına alınmıştır. Belediyelerin bu faaliyetlerinin sonucunda Kent Müzeleri/Yerel Tarih Müzeleri açılmıştır. Adalar Müzesi ve Bozcaada Yerel Tarih Müzesi bunlara örnek olarak verilebilir. Müzelerde o yerin geçmişine ait her türlü orijinal belge ve obje sergilendiği gibi aynı zamanda bölgenin hafızasını kayıt altına almak için yapılan sözlü tarih görüşmeleriyle ilgili sergiler de açılmıştır.

Bursa Büyükşehir Belediyesi bünyesindeki Bursa Araştırmaları Merkezi, sözlü tarih görüşmelerinin kapsamını bir hayli genişletmiş, bölgenin tarihini, kaybolmaya yüz tutan değerlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan çalışmalarda Bursa'ya ait önemli kurumlarla ilgili görüşmeler yapılmış, Bursa'nın eski mahalleri, çarşıları, fabrikaları, liseleri Bursalıların anlatımlarıyla kayıt altına alınmıştır. Bu çerçevede Çarşının Öyküsü başlığıyla 2010 yılında 170 kişiyle,²² Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları: Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (Hamidiye Sınai Mektebi) Projesi'yle 2011 yılında 34 kişiyle,²³ Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları: Bursa Erkek Lisesi (Bursa Mekteb-i Sultanisi) Projesi'yle 2011 yılında 60 kişiyle,²⁴ Geçmişten

17 *Tarih Dilde Can Buluyor: Çekmeköy Bir Sözlü Tarih Çalışması*, Çekmeköy Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, İstanbul 2014.

18 Şükrü Aslan, Besime Şen, Hatice Kurtuluş, *Sözlü Tarih Görüşmeleriyle Kağıthane*, Kağıthane Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2014.

19 *Bir Zamanlar Küçükçekmece: Küçükçekmece Sözlü Tarih Çalışması*, küratör Erkan Doğanay, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2014.

20 *Sultanbeyli'nin Yarım Asırlık Çınarları*, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul 2013.

21 *Bir Yastıkta 40 Yıl*, Ümraniye Belediyesi, İstanbul 2012.

22 *Çarşının Öyküsü*, ed. Aziz Elbas, Necmi Gürsakal, Neslihan Türkün Dostoğlu, Hasan Basri, Bursa Büyükşehir, Bursa 2010.

23 *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları: Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (Hamidiye Sınai Mektebi)*, ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2015.

24 *Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Erkek Lisesi (Bursa Mekteb-i Sultanisi)*, ed. Aziz

Günümüze Elbeyli Projesi'yle 2011 yılında 15 kişiyle,²⁵ Merinos Projesi'yle 2015'te 59 kişiyle,²⁶ Bursa'nın Tarihi Mahalleleri Projesi çerçevesinde üç cilt halinde yayınlanan kitapta Bursa'nın mahallelerinde yaşayanlarla görüşmeler yapılmıştır. Birinci ciltte Alipaşa, Hocaalizade, İbrahimpasha, Maksem, Nalbantoğlu,²⁷ ikinci ciltte Hocataşkın, Kurtoğlu, Meydancık, Namazgah, Yeşil,²⁸ üçüncü ciltte Karaağaç, Mollaarap, Umurbey, Yenimahale sakinleriyle sözlü tarih görüşmeleri yapılmıştır.²⁹ Bursa'ya bağlı Nilüfer Belediyesi, Sözlü Tarih ve Araştırma Projesi 1 başlığı altında 2013 yılında 161 kişiyle görüşmüştür.³⁰ Kitap olarak da basılan araştırmanın ikincisi için halihazırda yeni görüşmeler yapılmaktadır. İzmir'deki Seferihisar Belediyesi, Seferihisar'ın Çınarları 1 başlığı altında 39 kişiyle görüşmeler gerçekleştirmiştir.³¹ Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından açılan Kağıt Müzesi'nde SEKA çalışanlarıyla sözlü tarih görüşmeleri yapılmıştır. Bodrum Belediyesi Kent Konseyi Sözlü Tarih Çalışmaları kapsamında Bodrumluların, Çankırı Belediyesi Gençlik Meclisi'nin faaliyetleriyle Çankırı Geçmiş Zaman İstasyonu 1 Sözlü Tarih Treni Projesi'yle Çankırlıların tanıklıkları kayıt altına alınmıştır.³² Belediyelerin yaptığı çalışmalar genellikle yerel tarih eksenli olmuş, buldukları yerin tarihini, kültürünü, dilini vb. özelliklerini konu alan çalışmalar yapmışlardır.

Bunlar dışında çeşitli kurumlar da kendi tarihlerini kayıt altına almak için sözlü tarih görüşmeleri yapmaktadır. Eczacıbaşı topluluğu, 75 yıllık tarihini topluluğun her kademesinde çalışmış 64 kişiyle yapılan görüşmelerle, Kabataş Erkek Lisesi, lisenin tarihini eski mezunlarla yapılan görüşmelerle, Kadir Has Üniversitesi, üniversitenin 20. yılı dolayısıyla İletişim Fakültesi'nde verilen dersler kapsamında yapılan görüşmelerle, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nca desteklenen 1944 Kırım Tatar Sürgünü Sözlü Tarih Çalışması Projesi'yle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin

Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2011.

25 *Geçmişten Günümüze Elbeyli*, ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2014.

26 *Merinos*, ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2015.

27 *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri 1*, ed. Neslihan Dostoğlu, Yusuf Oğuzoğlu, Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2011.

28 *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri 2*, ed. Neslihan Dostoğlu, Yusuf Oğuzoğlu, Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2011.

29 *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri 3*, ed. Neslihan Dostoğlu, Yusuf Oğuzoğlu, Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2014.

30 *Nilüfer'in Hikayesi*, ed. Onur Ulutaş, Bursa 2014.

31 Saadet Erciyas, *Seferihisar'ın Çınarları 1*, Seferihisar Belediyesi, İzmir 2013.

32 *Geçmiş Zaman İstasyonu 1: Sözlü Tarih Treni*, ed. Erhan Metin, Çankırı Belediyesi Gençlik Meclisi, Çankırı 2007.

sürgün politikasıyla sürgüne gönderilen 246 Tatarla yapılan görüşmelerle, Manastır (İstanbul Sanat Merkezi), Tarlabası'nda sanatçılara, dernekler ile dans ve tiyatro gruplarına ev sahipliği yapan Manastır (İstanbul Sanat Merkezi)'ni kullanan kişi ve gruplarla yapılan görüşmelerle sözlü tarih alanında projeler gerçekleştirmiştir. Mimarlar Odası ve Belgesel Sinemacılar Birliği tarafından da sözlü tarih görüşmeleri yapılmıştır.

Sözlü tarih alanında çalışmalar yapan bir diğer grup Bireysel Araştırmacılar adı altında tasnif ettiğimiz araştırmacılarıdır. Bunların bir kısmı herhangi bir kurumdan bağımsız olarak çalışmalarına devam ettikleri diğer bir kısmı ise bir vakıf, üniversite, kurum bünyesinde görev aldıkları halde çalışmalarını bağlı olduğu kurumların desteği olmaksızın kendi bireysel ilgi ve imkanları ile yürüttükleri için bu şekilde isimlendirilmiştir. Bu başlıkta tasnif edilen görüşmelerin bazıları öğrenciler tarafından bir ders kapsamında gerçekleştirilmiş, diğer bir kısmı akademisyenler tarafından üniversitenin katkısı olmaksızın mali desteği başka bir kurum tarafından karşılanan bir proje kapsamında yapılmıştır. Yaşadığı semtin tarihini kayıt altına almak isteyen mahalli araştırmacılar tarafından yapılan görüşmelere de bu alanda yer verilmiştir.

Sözlü Tarih Çalışmalarının Ana Meseleleri

Sözlü tarih görüşmesi gerçekleştiren kişi ve kurumlardan bahsettikten sonra Türkiye'de sözlü tarih alanında yapılan çalışmaların odaklandığı ana meselelerin neler olduğu üzerinde de durmak gerekmektedir. Buradaki değerlendirmelerimizi hem sözlü tarih görüşmelerinden hareketle kaleme alınan çalışmalar hem de sözlü tarih disipliniyle ilgili olarak yayınlanan kitap, makale ve tez gibi eserler üzerinden yapacağız.³³ Her üç alanda da en sık işlenen konular arasında birinci sırayı yerel tarihe ya da şehir ve bölge tarihlerine ait çalışmalar almaktadır. Bunlar herhangi bir bölgeyi, ili, ilçeyi ya da semti merkeze alarak yürütülmekte, semt sakinlerinin dili, kültürü, etnik kimliği, özellikleri; semtin tarihi mekanları, iktisadi ve sosyal tarihi, zaman içinde geçirdiği dönüşüm vb. konular araştırılmaktadır. Şehir ve bölge tarihi ile yerel tarih çalışmalarında kimi zaman sadece bir mahalle, cadde, apartman, site, hatta bina üzerine araştırmalar yapılmıştır. Bu manada pek çok şehrin ya da bölgenin tarihi sözlü tarih görüşmeleri üzerinden araştırılmış, hatta bazı yerleşim yerleriyle ilgili birden fazla çalışma kaleme alınmıştır.

33 Bu bölümde yapılan değerlendirmeler Bilim ve Sanat Vakfının Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı'ndaki kitap, tez ve makalelerin taranması sonucunda yapılmıştır. Bu nedenle kaynakların her birine ayrıca atıfta bulunulmamıştır.

Sözlü tarihle ilgili eserlere sıklıkla konu olan ikinci önemli mesele göçtür. Göç etrafında işlenen konular arasında birinci sırayı mübadele almaktadır. Türklerin ve Rumların mübadele anlatılarıyla ilgili sözlü tarih görüşmeleri üzerinden önemli miktarda çalışma yapılmıştır. Avrupa'ya ve diğer bazı ülkelere göçler ile göçmenlerin aidiyet ve kimlik algıları hakkında yapılan araştırmalar işlenen konular arasında ikinci sıradadır. Üçüncü sırada yer alan iç göç konusuyla ilgili en fazla çalışma Güneydoğu'daki hadiseler sonrasında gerçekleşen göçler ve bunun birey ve toplum yaşamındaki izdüşümleriyle ilgilidir. Bunun ardından Balkan göçü gelmektedir, Balkan göçünün sosyal ve ekonomik boyutları, tarihsel ve kültürel etkileri, göçmenlerin kimlik ve hafıza algıları gibi konular işlenmiştir. Kıbrıs'a ve İsrail'e göç, Süryani göçü, Afgan ve Türk kökenli göçmenler, zorunlu göç, göçmenlerin yerel tarihe ve kültüre ilişkin algıları, yasadışı göçmenler işlenen diğer çalışma konuları arasında yer almaktadır. Göç temalı araştırmalarda kadınlar ve çocuklar önemli bir yerde durmaktadır. Pek çok çalışmada göçün kadınlar ve çocuklar üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Sözlü tarih çalışmalarına konu olan meseleler arasında eğitim önemli bir yerde durmaktadır. Bu alandaki araştırmalar üniversiteler, liseler, ilk ve orta öğretim kurumları, eğitim kurumları, öğretmenler, öğrenciler gibi konular üzerinedir. Üniversitelerle ilgili yapılan çalışmalarda halkın üniversiteye bakışı, üniversitelerin tarihi, kuruluş süreci, 12 Eylül sürecinde üniversite gençliği, üniversite öğrencilerinin gündelik hayatı gibi konular incelenmiştir. Liseler ve diğer eğitim kurumları söz konusu olduğunda Deniz Lisesi, Bursa Erkek Lisesi, Bursa Tophane Endüstri Teknik ve Meslek Lisesi, Bursa Ticaret Lisesi gibi liseler ile kız enstitülerinin, köy enstitülerinin, öğretmen okullarının, misyoner okullarının tarihi araştırılmıştır. Dersler ölçeğinde sosyal bilgiler ve tarih dersleri ile sözlü tarih ilişkisi üzerine fazlaca çalışma yapılmış, sosyal bilgiler ve tarih alanında sözlü tarihin yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Öğretmenlere gelince, onların problemlerine ve öğretmenlik mesleğine ilişkin, öğrencilerle ilgili ilköğretim öğrencilerinin okuldaki deneyimleri, yerel ve sözlü tarihin öğrencilere etkileri üzerine çalışmalar yapılmıştır.

Sözlü tarih görüşmelerinin araştırma alanlarından biri de savaşlardır. Yapılan çalışmalarda Kore Savaşı, I. Dünya Savaşı, Kıbrıs Barış Harekatı, Güneydoğu meselesi ve Balkanlardaki savaşlar üzerinde durulan konular olmuş, savaşlara katılanların tanıklıklarına başvurulmuştur. Kore savaşıyla ilgili gazilerin anlatıları, Kıbrıs gazilerinin gözüyle barış harekatı, I. Dünya Savaşı'nın toplumsal bellekteki izdüşümleri, savaş sırasında Anadolu'da

Müslüman Gayr-ı müslim ilişkileri, Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının anlatımıyla İzmir savaşı işlenen konular arasındadır. Güneydoğu meselesiyle ilgili köy koruculuğu sistemi, Güneydoğu'da savaşmış askerlerin anlatıları araştırmalara konu olmuştur.

Sözlü tarihle ilgili çalışmaların kayda değer bir kısmı sözlü tarih disiplinini konu almıştır. Görüşmelerde yeni teknolojilerin kullanılması, kültürel kimliğin korunmasında ve tarihin inşasında sözlü tarihin rolü, hafıza ve bellek çalışmaları ile sözlü tarih ilişkisi, sözlü tarihin potansiyeli, semt girişimleri, yerel tarihçilik ve sözlü tarih ilişkisi, sözlü tarihin Türkiye'deki gelişimi belli başlı araştırma konuları arasında yer almıştır.

Sözlü tarih çalışmalarında üzerinde önemle durulan meselelerden biri de kadınlardır. Evde, kamusal alanda ve toplumsal alanda kadının konumu, daha dar çerçevede sosyalist hareket içinde kadın, kadınların boşanma deneyimleri, namus cinayetleri, erkek şiddeti ile mücadele eden kadınlar, azınlık kadınlarının yaşayışları, Cumhuriyet dönemi kadın kimliği, feminizm, kadınlık ve öğretmenlik kimlikleri, başörtülü kadınlar, dindar kadınlar, kadın siyasetçiler, kayıt dışı işçi kadınlar, Cumartesi anneleri, eşi kaybolan kadınların deneyimleri, köy boşaltmalar sonrası kadın anlatıları, Iraklı kadınlar işlenen belli başlı konulardandır. Kadınlar yanında çocuklarla ilgili de çalışmalar yapılmıştır. Güneydoğu'da çocuk olmak, çalışan çocuklar, kanunla ihtilafa düşen çocuklar bunlar arasında zikredilebilir.

Yapılan çalışmalarda yakın tarihin unutulmuş önemli konuları, travmatik olaylar da gündeme getirilmiş, Hristiyanlar, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Kürtler ve Alevilerle ilgili meseleler üzerinde durulmuştur.³⁴ Bu bağlamda sözlü tarih çalışmalarında sıklıkla karşımıza çıkan konulardan biri de azınlıklardır. Azınlıklar arasında en fazla çalışılan grup Ermeniler olmuştur. Bellek ve hafıza çalışmaları bağlamında Ermenilerin yaşadıkları nasıl hatırladıkları üzerinde durulmuş, onların anlatılarına yer verilmiştir. Ermenileri Müslümanlaştırma faaliyetleri, Türkiye Ermenileri diğer önemli araştırma alanları arasında yer almıştır. Meselenin diğer veçhesinde Müslümanların yaşadıkları üzerine yapılan çalışmalar gelmektedir. Rumlar ve Yahudilerle ilgili çalışmalar sözlü tarihin önemli araştırma alanları arasında yer almıştır. 1934 Trakya olayları, 6-7 Eylül olayları, Varlık Vergisi, Gayr-ı müslim Mehmetçikler işlenen konular arasındadır. İstanbul Rumları, Türkiye Yahudileri üzerine de araştırmalar yapılmıştır. Sözlü tarih çalışmalarında önemli yer tutan meselelerden biri de özellikle son yıllarda gündemden düşmeyen Kürtlerle ilgili yapılan araştırmalardır. Bu çalışmalarda en sık işlenen konu

34 Neyzi, *Nasıl Hatırlıyoruz*, s. 4.

1938 Dersim olaylarıdır. Bunun yanında Kürt kadın kimliği ve bu süreçte kadınların yaşadıkları üzerinde durulmuştur. Dengbejlilik geleneği ile ilgili de çalışmalar yapılmıştır. Alevilerle ilgili olarak da sözlü tarih disiplini içinde çalışmalar yapılmıştır. Alevilerin kimlikleri, mezhep farklılıkları, Maraş olayları, Pülümür ve Sivas olayları üzerinde durulan belli başlı konular arasındadır. Süryani, Çerkes, Ezidi, Çingene, Türkmen, Kazak gibi farklı etnik ve kültürel kimliğe sahip gruplar da sözlü tarih görüşmelerine konu olmuştur.

Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı üzerinden incelen diğer konulara gelince, sanatın farklı dalları müzik, sinema, bale, dans hakkında eserler kaleme alınmıştır. Türkü ve şarkılar, müzik anlayışının değişmesi, halk dansları, dansçı erkek, sinema mekanları, belgesel sinema, Türk balesi üzerine araştırmalar yapılmıştır. Siyaset özellikle de ihtilal dönemleri çalışmalara sıklıkla konu olmuştur. Kurum tarihine ilişkin çalışmalar da sözlü tarih araştırmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Sendikalar, işçiler ve grev meselesi; Mimari alanında konular, evlerde yaşam, barınma kültürü, mekânın dönüşümü; İktisat konusunda; koza üretimi, mobilyacılık, kuyumculuk, fabrikalar, meslekler, aile işletmeleri, çarşılar ve iktisadi krizler; Mutfakla ilgili; yemek kültürü, yemekler, çeşitli mutfaklar, mutfağın değişimi, bunun haricinde düğünler, bayramlar sözlü tarih görüşmelerinde işlenen belli başlı konular arasında yer almıştır.

Sözlü Tarih Arşivinin/Veritabanının Önemi

Sözlü tarih yazımında üretimin artması ve zenginleşmesi için sözlü tarih görüşmelerinin yalnızca görüşmeyi yapan kişi ya da kurum tarafından değil aynı zamanda başkaları tarafından da kullanılması gerekmektedir. Sözlü tarih görüşmelerinin büyük çoğunluğu muhtemelen hiçbir şekilde yayınlanmamış olduğundan yapılan görüşmeler sadece görüşmeyi yapan kişi ya da kurum tarafından dolapta muhafaza edilecekse, bir süre sonra içlerinde ne olduğu unutulup üzerine yeni kayıtlar yapılacaksa, atılacak ya da tahrip edilecekse bu kayıtların yapılmasının hiçbir anlamı kalmayacaktır. Nitekim folklor sahasında yapılan çalışmaların titizlikle saklandığı dönemlerde bile sanatsal değere sahip olmadığı düşünülen birçok görüşme iyi muhafaza edilmediği için zamanla yok olup gitmiştir. Buna mukabil sözlü tarih projelerinin hızla hayata geçirildiği ülkelerde üretilenler özellikle müzelerde multi media yöntemiyle biraz da gereksiz bir hızla tüketilmiştir.³⁵

Sözlü tarihin önemli hedeflerinden birisi yok olma ihtimali bulunan anıları, hatıraları hatta tarihi muhafaza etmek ise bunu başarıyla gerçekleşt-

35 Arzu Öztürkmen, "Sözlü Tarih Yeni Bir Disiplinin Cazibesi", *Toplum ve Bilim*, S. 91 (2001-2002).

tirmenin en önemli yolu görüşmelerin iyi korunması ve herkesin kullanımına açılmasıdır. Aslında görüşmeyi yapmak ve bunu yayınlamak birbirinden tamamen ayrı süreçler değildir. Bu nedenle görüşmeyi yapan kişi ya da kurumun bunları kamuoyunun kullanımına açması gerekmektedir. Zira tamamen deşifre edilmiş kayıtlar bile eğer varlıklarından kimsenin haberi yoksa ya da onlara erişilemiyorsa asıl amacına ulaşmış olmaz. Öte taraftan sözlü tarih görüşmesi yapanların çoğunun ana amacı neticede bir arşiv oluşturmak değildir. Ama görüşmeler bittiğinde bunların başkaları tarafından da kullanılacak bir platforma taşınması çok önemlidir. Kişi ve kurumlar görüşmelere ait metinleri, ses ve görüntü kayıtlarını kendi ellerinde tutmayı düşünüyorlarsa ileride bunların ne olacağını yazılı olarak belirlemelidir. Bunun yapılması bir sonraki aşamada kayıtların kaybolmasını ya da mülkiyeti ile ilgili tartışmaların ortaya çıkmasını önleyebilir.

Projeyi planlayan ya da ona sponsorluk yapan kütüphane ya da müze, vakıf veya dernek gibi sivil toplum kuruluşu, ya da belediye gibi kamuya ait bir yer ise görüşmelerle ilgili tüm haklara sahip olmak isteyecektir. Böylesine büyük ve önemli kurumların bile görüşmelerin saklanması temin etmeleri gerekmektedir. Zira görevlilerin değişmesi durumunda bu kurumlarda bile malzemenin korunması tehlikeye girebilmektedir. Görüşmeyi yapan bir şahıs ya da kendine ait bir binası olmayan yerel tarih grubu gibi nispeten gayri resmi bir grup ise görüşmelerin ileride nerede muhafaza edileceğinin belirlenmesi daha da önem kazanmaktadır. Görüşmelerin buldukları yerde ya da yerel araştırma merkezlerinde muhafaza edilmesi her iki durumda da hem personel hem de malzemenin yetersizliği bakımından problem teşkil edeceği gibi ulaşımı da ancak bölgesel bazda olacağından en doğru yol ulusal bir merkezin bulunmasıdır. Böylece herhangi bir konuya ilgi duyanlar bütün görüşmelere buradan erişebilecektir.³⁶

Sözlü Tarihçilik Veritabanının Dünü

Sözlü tarih yöntemi ilk olarak Avrupa'da ortaya çıktığı gibi bu yeni tarihçilik anlayışının ürünü olarak sözlü tarih projeleri üretmek, görsel-işitsel arşivler kurmak ve bunları kurumsallaştırmak da esasen II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da başlamıştır. 1950'li yıllardan itibaren tarih araştırmalarında kullanılmaya başlayan sözlü tarih yönteminin uluslararası sahada kurumsallaşması 1996'da International Oral History Association'ın (IOHA) kurulmasıyla gerçekleşmiştir.³⁷ Yapılan çalışmaların arşivlenerek internet or-

36 Stephen Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, çev. Bilmez Bülent Can, Alper Yalçınkaya, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011, s. 208-211.

37 Arzu Öztürkmen, IX. Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı, *Tarih ve Toplum*, S. 152 (1996)

tamına aktarılması bundan sonra daha bir hız kazanmış, görüşmeler süratli bir şekilde araştırmacıların kullanımına açılmıştır.

Türkiye’de sözlü tarih görüşmesi gerçekleştiren ilk iki kurum daha önce de zikrettiğimiz üzere Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı ile Tarih Vakfıdır. Bunlardan sonra sivil toplum kuruluşları, üniversitelerdeki akademisyenler, belediyeler ve bireysel araştırmacılar tarafından sözlü tarih görüşmelerinin yapılmasına artan bir hızla devam edilmiştir. Bu süreçte bazı kurumlar görüşmeleri bir yerde toplamak ve bir arşiv oluşturmak amacıyla harekete geçmiştir. Bu gayeyle çalışmalarda bulunan Tarih Vakfının Sözlü Tarih Arşivi’nde; Egebank Kurum Tarihi, İş Bankası Kurum Tarihi, Aslan Çimento Kurum Tarihi, Tekel Kurum Tarihi, Interbank Kurum Tarihi, Demirbank Kurum Tarihi, Osmanlı Bankası Kurum Tarihi, Cumhuriyet’in Anıları Sözlü Tarih Projesi, Kültür Bakanlığı Destekli “Yaşam Öyküsü Sözlü Tarih Projesi”nin kayıtları bulunmaktadır. Tarih Vakfının arşivi bu sahada bir ilk olmasına rağmen koleksiyon internet üzerinden araştırmacıların kullanımına açılmamıştır. Tarih Vakfı sadece vakıf merkezli yapılan çalışmalarını bünyesine toplamış, Türkiye’deki mevcut sözlü tarih birikimini arşivlemek amacını gütmemiştir.³⁸ Bu teşebbüsün haricinde bazı kurumlar yaptıkları görüşmeleri kendi bünyelerinde arşivlemek ve kullanıma açmak için bir takım faaliyetlerde bulunmuştur.³⁹ Mevcut sözlü tarih birikimiyle karşılaştırıldığında yapılanların alanın ihtiyacına cevap verecek düzeyde olmadığı görülmektedir. Geçen zaman içerisinde sözlü tarih alanına ilginin artması yanında sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi farklı disiplinlerde yapılan çalışmalarda da bu yöntemin kullanılmasıyla mevcut sözlü tarih görüşmelerinin sayısı artarak devam etmiştir. Zikredilen tüm bu sebepler hem önceden yapılmış hem de hali hazırda yapılmaya devam eden sözlü tarih görüşmelerinin künye bilgileri ile özetlerinin, ses ve görüntü kayıtlarının yer aldığı bir arşivin/veritabanının Türkiye’nin sözlü tarih alanındaki birikimin kamuoyunun kullanımına açılmasını zaruri hale getirmiştir.

Sözlü Tarih Veritabanının Bugünü “Yapılan Çalışmaların İçeriği”

Uzun süredir hem teorik hem de pratik sahada sözlü tarih ile ilgili çalışmalar yürüten Bilim ve Sanat Vakfı, bu alandaki ihtiyacı göz önüne alarak Türkiye’nin sözlü tarih arşivini/veritabanını oluşturmak gayesiyle yola çık-

122; Öztürkmen, “Sözlü Tarih”, s. 115.

38 Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010, s. 142-143

39 Salt Galata, www.saltresearch.org üzerinden bazı sözlü tarih görüşmelerini kullanıma açmıştır.

mıştır. Bu sahadaki faaliyetlerinin bir sonucu olarak İstanbul Şehir Üniversitesi’nin ortaklığı ve İstanbul Kalkınma Ajansı’nın (İSTKA) desteğiyle 1 Eylül 2015 tarihinde Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı ve İstanbul’un Mekânsal ve Kültürel Çeşitliliğine Yönelik Uygulama Örnekleri Projesi’ni hayata geçirmiştir. Projeyle sözlü tarih alanında Türkiye’de bir arşiv/veritabanı oluşturmak, İstanbul’un mekânsal ve kültürel çeşitliliğini yansıtan kişilerle sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirmek ve bu görüşmeleri mevcut veritabanına kaydetmek amaçlanmıştır.

Sözlü Tarih Araştırmaları projesi çerçevesinde bir veritabanı oluşturmak için çalışmalara başlandığında iki önemli aşama vardı. Birinci olarak öncelikle İstanbul sonrasında Türkiye’de yapılmış sözlü tarih görüşmelerinin tespit, temin ve tasnifi ikinci aşamada bu görüşmelerin veritabanına kaydedilmesi geliyordu. Birinci aşama birkaç adımdan oluşuyordu. İşin başlangıcında mevcut sözlü tarih birikiminin tespit edilmesi gerekiyordu. Görüşmelerin tespiti meselesi aslında başlı başına bir problemdi. Çünkü veriler internet sitelerinde, kitap, makale ve tezlerin içinde, yerel tarihçilerin kişisel arzu ve gayretleriyle yürüttükleri çalışmalar arasında dağılmış bir halde bulunmaktaydı. İnternet üzerinden taramalar yapılması, kitap, tez ve makalelerin incelenmesi, sözlü tarih görüşmesi yapmış olma ihtimali bulunan kişilere email gönderilmesi ve birebir görüşmeler gerçekleştirilmesi suretiyle mevcut birikimin tespit edilmesine çalışılmıştır. İkinci adım tespit edilen görüşmelerin kişi ve kurumlardan temin edilmesidir. Bu aşamada görüşmelerin temini için öncelikle kişi ve kurumlara emailler ardından resmi yazılar gönderilmiş, son olarak ise birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Sözlü tarih alanında bir arşiv/veritabanı oluşturmak amacıyla yürütülen çalışmaların en zor kısmını bu aşama oluşturuyordu. Zira daha sonra zikredeceğimiz birtakım sebeplerden ötürü bazı kişi ve kurumlar görüşmeleri paylaşmaktan imtina etmiştir. Üçüncü ve belki de en önemli aşama eldeki verilerin tasnifydi. Son adımda sözlü tarih görüşmelerinin künye bilgileri çıkarıldıktan özetleri yapıldıktan sonra veritabanına kaydedilmesi geliyordu.

Veritabanına sadece sözlü tarih görüşmeleri değil aynı zamanda Türkiye’de sözlü tarih alanında yayınlanmış kitap, makale ve tezler de kaydedilmiştir. Dolayısıyla Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı; Görüşme Kitap, Makale ve Tez olmak üzere dört alandan oluşmaktadır. Son üç alan için sözlü tarihle ilgili öncelikle Türkiye’de yayınlanmış kitap, makale ve tezlerin tespitine çalışılmıştır. Bu noktada karşılaşılan problemlerin en büyüğü yapılan çalışmaların sözlü tarih disiplinine ait olup olmadığının tespit edilmesi sürecidir. Zira sözlü tarih görüşmeleri zaman zaman röportaj, hatırat, anı gibi

türlerle karışmakta kimi zaman ise sosyolojinin, antropolojinin alanına giren saha araştırmalarında kullanılan görüşme teknikleriyle benzerlikler göstermektedir. Yapılan çalışmaların sözlü tarih alanına aidiyetini belirlemede ana kriter görüşmenin sözlü tarih disiplinin gerektirdiği yöntem ve tekniklere uygun olarak yapılıp yapılmadığının tespiti olmuştur. Görüşme kısmının içeriğinin oluşturulması kitap, makale ve tez alanlarına göre daha çok vakit alan zor bir iştir. Zira görüşmenin tamamının dinlenmesi veya deşifre edilen metinlerin tümünün okunması suretiyle görüşme özetinin yapılması ve anahtar kelimelerin tespit edilmesi gerekmektedir.

Görüşmelerin veritabanına kaydedilmesi sırasında nasıl bir yol takip edileceğine karar vermek için Avrupa ve Amerika'daki mevcut sözlü tarih arşivleri internet siteleri üzerinden incelenmiş, eldeki verileri en doğru ve araştırmacının kolaylıkla istifade edeceği tarzda kaydedecek bir üslup belirlenmeye çalışılmıştır. Sözlü tarih görüşmelerinin kullanımına sunulması noktasında tercih edilebilecek iki yol vardı. Birincisi mevcut yazılım sistemlerinden birini kullanmak, ikincisi ise sözlü tarih görüşmeleri için yeni bir yazılım geliştirmektir. Yeni bir yazılım programı geliştirmek maddi olarak daha külfetli bir iş olduğu gibi bu iş için uzun bir zaman dilimi de lazımdır. Bu yol tercih edildiği takdirde sistemin belli aralıklarla yazılımcı tarafından güncellenmesi de gerekmektedir. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında mevcut yazılım programlarından sözlü tarih görüşmeleri için en uygun olanını seçmek daha faydalı gözükmektedir. Bu aşamada da gözetilen bazı kriterler vardır. Bunlardan birincisi yazılımın uluslararası camiada kullanılan bir program olmasıdır. Böylece daha başında yapılan işin uluslararası standartlarda olması temin edilecektir. Böyle bir yazılımı kullanmanın diğer bir faydası hali hazırda kullanılan bir sistem olduğu için yazılımcı tarafından ekstra güncellemeye ihtiyaç duyulmadan belli periyotlarla kendi kendini güncelleyebilecek olmasıdır. Üçüncü olarak daha önce kullanılan bir sistemi kullanmak çıkabilecek mevcut problemleri önceden öngörmeyi sağlayacaktır. Sözlü Tarih Araştırmaları arşivi/veritabanı için kullanılacak yazılım programını belirlemek için kapsamlı bir araştırma yapılmış, Türkiye'deki birçok üniversitenin de kullandığı mevcut sistemlerinden Dspace yazılım programının kullanılmasına karar verilmiştir. Program İngilizce olmakla birlikte öncelikle Türk araştırmacısının kullanımına sunulacağı için dil seçeneği olarak Türkçe tercih edilmiştir. Görüşme, Kitap, Makale ve Tez alanlarında tasnif edilen veriler Dspace üzerinden siteme girilmiştir.

Görüşmelerin tasnif edilmesi aşamasına gelince, önce veriler indexlenmiş sonrasında görüşme özetleri çıkarılmış ve anahtar kelimeler tespit

edilmiştir. İlk aşamadan başlayacak olursak her bir görüşme, görüşme yapılan kişinin adıyla örneğin “Ahmet Pulcu ile sözlü tarih görüşmesi” şeklinde kaydedilmiştir. Görüşülen kişinin adı ayrı bir alana kaydedildiği gibi doğum tarihi ve yeri, uyuğu, cinsiyeti ve mesleği de aynı alan içinde verilmiştir. Ardından görüşmeyi yapan kişinin adı, görüşmenin yapıldığı tarih, görüşmenin kayıt türü -görüntü ses ya da metin şeklinde mi olduğu- görüşme süresi ve görüşmenin yeri de belirtilmiştir. Görüşmenin dili, görüşmeye erişim imkanının bulunup bulunmadığı da kaydedilen alanlar arasındadır. Görüşmeyle ilgili kilit noktalardan biri daha önce de zikrettiğimiz üzere görüşmenin özeti ve anahtar kelimelerdir. Anahtar kelimeler belirlenirken İstanbul Şehir Üniversitesinin Taha Toros Arşivi’nde kullandığı anahtar kelimelerden istifade edilmiştir. Zira Şehir Üniversitesi, konu başlıklarını Amerikan Kongre Kütüphanesi’nden hareketle belirlemiştir. Görüşme özetlerine gelince bu hususta iki ayrı yol takip edilmiştir. Bilim ve Sanat Vakfının Sözlü Tarih Araştırmaları projesi çerçevesinde yapılan görüşmelerde time code denilen dakika dakika özet usulü benimsenmiştir. Dakika aralığının belirlenmesinde ana kriter konunun değişmesidir. Görüşmecinin anlattığı konu değiştikçe dakikalar da değişmiştir. Ses ya da görüntü kaydı olmayan görüşmeleri dikkate aldığımızda dakika dakika özet yerine ikinci bir usul olarak genel bir özet yapılması yoluna gidilmiştir. Verilerin sisteme girişi sırasında Dspace’de mevcut olan alanlar kullanılmakla birlikte ihtiyaç duyulduğu takdirde sözlü tarih görüşmelerinin içeriğine uygun olarak yeni alanlar da eklenmiştir. Örneğin görüşmelere ulaşımı kolaylaştırmak adına Hazırlayan/Destekleyen başlığı altında her bir görüşme ait olduğu koleksiyon altında tasnif edilmiştir. Kitap, makale ve tez alanlarındaki veriler ise kütüphanelerde kullanılan kataloglama usullerine uygun olarak sisteme kaydedilmiştir. Araştırmacılar tarihe, yazara, başlığa, konuya göre sistemde tarama yapabileceklerdir.

Sözlü Tarih Veritabanı Oluşturulurken Karşılaşılan Zorluklar

Sözlü tarih görüşmelerinin arşivlenmesi, bir veritabanı oluşturulması sırasında başlıca üç sorunla karşılaşmıştır. Bunların birincisi sözlü tarih görüşmesini gerçekleştiren kişi ya da kurumdan, ikincisi görüşmecedan üçüncüsü ise görüşmeden kaynaklanan sorunlardır.

Sözlü tarih alanında bir veritabanı oluştururken karşılaşılan zorlukların en önemlilerinden biri görüşmelerin tespit ve temini sırasında olmaktadır. Kurumlarla yapılan görüşmelerde öncelikle işin başında kurum çalışanlarının sözlü tarihin ne olduğu konusunda aydınlatılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. İkinci aşamada görüşmenin kurumun hangi biriminde gerçekleştirildiği

ya da gerçekleştirilmiş olabileceği sorunu karşımıza çıkmaktadır. Görüşmenin hangi birimde yapıldığını belirlemek bir hayli vakit almaktadır. Örneğin görüşmeyi gerçekleştiren bir belediye ise kaydın Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğünde mi yoksa Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü biriminde mi bulunduğu tespitini bile uzun bir süreci gerektirmektedir. Yapılan görüşmeler neticesinde bu problem de hallolduktan sonra aşılması gereken bir diğer nokta görüşmelerin nerede muhafaza edildiğidir. Bunun tespitinden sonra görüşmelerin temini aşaması gelmektedir ki burada da muhatap bulma sorunuyla karşılaşmaktadır. Muhatap bulduktan sonra iş görüşmelerle ilgili en zor konuya “telif hakları” meselesine gelmektedir. Görüşmenin telif haklarının kuruma mı görüşmeyi yapan kişiye mi hatta projenin yürütücüsüne mi ait olduğunun kimi zaman net olmaması temin sırasında önemli problemleri beraberinde getirmektedir. Sözlü tarih görüşmeleriyle ilgili en temel problemlerden biri “telif hakkı” meselesidir. Bu aşılımadan yapılan hiçbir görüşmenin en geniş manada bir arşiv/veritabanı en basit şekliyle ise bir kitap ya da belgeselle kamuoyuyla paylaşılması mümkün olamaz. Bir ses ya da görüntü kaydının arşive ya da herhangi bir çalışmaya girmeden önce ulaşım ve kullanım hakkının kontrolü sağlanmış olmalıdır. Kısmen de olsa telif hakkı kanununun belirsiz oluşu, farklı ülkelerde değişiklikler göstermesi, üstelik hiçbir ülkede sınanmamış olması, aynı ölçüde görüşme yapılan kişiye karşı etik sorumluluk sorunlarını beraberinde getirmesi nedeniyle bu basit bir konu değildir. Yasal olarak bir kaydın telif hakkı iki kişiye aittir. Kaydın kendisinin telif hakkı, görüşme yapan kişiye ya da görüşmeyi yaptıran kurum ya da kişiye aittir. Kaydın içindeki bilginin -görüşme yapılan kişinin sözlerinin- telif hakkı görüşmeciye aittir. Fakat görüşme yapılmasına razı olunması, bu bilginin kullanılmasıyla ilgili bazı hakları da aslında beraberinde getirir. Bu yüzden eğer bir kişi araştırmacının bir araştırma çalışması için malzeme topladığının bilincinde olarak, görüşme yapılması konusunda anlaştıktan sonra bir yerde sözlerinden alıntılar yapıldığını gördüğünde şikayet ederse elinde çok sağlam deliller olmayacaktır. Kendisine açıkça zarar verdiğini düşünmedikçe, alıntının basılmasını önleme veya tazminat alma ihtimali de çok az olacaktır. Ancak eğer verdiği bilgi en başta öngörülenden farklı bir bağlamda kullanıldıysa görüşmeci bu durumdan haklı olarak şikayetçi olabilir. Bu nedenle projenin görüşme yapılan kişiye açıklanması sırasında sadece o andaki amacın değil verdiği bilginin daha geniş bir çerçevede kullanılma olasılığının da açıkça belirtilmesi gerekir. Resmi olmasa da bunun baştan konuşulması pek çok durumda ileride bu çalışmanın yayınlanmasının temelini oluşturur. Aslında burada asıl önemli olan görüşmeciye karşı duyulan ahlaki sorumluluktur. Görüşme, açıkça ifade edilmese de zımnen gizlilik şartıyla

yapılmışsa buna uymak gerekir. Görüşmeciyi utandırabilecek herhangi bir alıntı, ya isim belirtmeden ya da kendisinden izin alınarak yapılmalıdır.⁴⁰

Proje için çalışan kişi sadece bir aracıdır, gerçek hak sahibi değildir. Görüşmelerin ve görüşenlerin sayısından dolayı kurumlar, telif hakkının belirlenmesi konusunda kişilere göre daha titiz bir yaklaşım benimsemelidir. Görüşmelerin üçüncü kişilerin erişimine izin verilmesi, görüşmeciyile görüşen arasındaki kişisel ilişkiye dair zımni anlaşmayı geçersiz hale getirebilir. Meselenin belki en sıkıntılı noktalarından birisi telif hakkı bir mülkiyet olduğundan ve miras bırakılabildiğinden kişinin ölümünden sonra akrabalarının hak iddia edebilecek olmasıdır.⁴¹

Telif hakkı meselesi baştan halledilmediği zaman kurumlar ve kişiler var olan görüşmeleri veritabanıyla paylaşmak istememektedir. Bu durumun aslında birkaç sebebi vardır. Birincisi görüşme öncesinde ya da sonrasında görüşmeciden görüşmenin kamuoyuyla paylaşılması için gerekli iznin alınmamış olmasıdır. Bu durumda haklı olarak kurum ya da kişi görüşmeyi üçüncü kişilerin kullanımına açmaktan çekinmektedir. İkincisi yapılan görüşmelerde sözlü tarih disiplininin gerektirdiği hususlara dikkat edilmemesinden dolayı görüşme içeriğinin veyahut teknolojik yetersizlikler sebebiyle ses ya da görüntü kayıtlarının kalitesiz bulunması ve paylaşılmaktan kaçınılmasıdır. Son ve belki de en makul olmayan sebep kurum görevlilerinin ya da kişilerin kişisel hırsları sebebiyle yaptıkları görüşmeleri veritabanıyla paylaşmak istememeleridir. Tüm bu aşamaları geçtiğimizde bazen karşımıza başka bir zorluk daha çıkmaktadır ki bu görüşmelerin kurumun bünyesinde arşivlenmemiş olmasıdır. Görüşmeyi yapan kurum bunu veritabanı için paylaşmayı kabul etse bile bazen görüşmelerin ses ya da görüntü kayıtlarına ulaşılamamaktadır. Yukarıda zikredilen sebeplerden herhangi biri sebebiyle kurumların görüşmeleri paylaşmak istememeleri durumunda ses ya da görüntü kaydı yerine görüşmeyle ilgili temel bilgileri vermeleri istendiğinde bu sefer kurumların bir kısmının görüşülen kişi ile ilgili künye bilgilerini, görüşme tarihi, yeri, kayıt türü, gibi en temel bilgileri bile kaydetmedikleri görülmektedir.

Görüşülen kişiden kaynaklanan sorunlara gelince, araştırmacılar görüşmecileri seçerken sosyal ilişkiler üzerinden yürüdüklerinden yani çevrelerindeki insanlarla örneğin komşularıyla ya da akrabalarıyla görüştüklerinden

40 Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 197-199.

41 Counce, *age.*, s. 224-225

görüşmenin yayınlanması ya da üçüncü kişilerin kullanımına açılması konusunda görüşmeciden izin almamışlardır. Görüşmeleri kendilerine duyulan güven üzerine gerçekleştirdiklerinden hem hukuki açıdan hem de duygusal olarak görüşmeleri veritabanıyla paylaşmayı uygun bulmamaktadırlar. Araştırmacıların görüşmeleri paylaşmak istememelerinin başka bir sebebi şahsi ilgi ve çabaları neticesinde gerçekleştirdikleri ileride kitap ya da belgesel yapmak düşüncesinde oldukları, kimsenin haberdar olmadığı çalışmaları bu aşamada herkesin kullanımına açmak istememeleridir.

Problemin bir diğer yönü görüşmecilerle ilgili olan kısımdır. Görüşme sırasında görüşmeci sıkıntılı bazı konulara girmiş, suç oluşturabilecek meselelerden bahsetmiş, başka insanların hayatına dair herkese anlatılması doğru olmayan hususi ayrıntılardan bahsetmişse görüşme yapan kişi hem görüşmeci hem de kendisi ya da kurumu adına görüşmeleri kamuoyuyla paylaşmaktan kaçınmaktadır.

İlk iki aşamayı geçtikten sonra karşılaşılan problem görüşme kaydından kaynaklanmaktadır. Bazı görüşmeler ses ya da görüntü kalitesi bakımından dinleyip, izlemeye elverişli olmadığından indexleme yapılamamaktadır.

Bu problemlerin bir kısmının görüşme öncesinde ya da sonrasında ortadan kaldırılabilmesi mümkündür. Hem kurumların hem de kişilerin yaptığı görüşmelerin bir arşiv ya da veritabanı aracılığıyla kamuoyuna sunulabilmesi için görüşme yapıldıktan sonra ideal olan görüşmenin tümünün ses ya da görüntü kaydının yazılı bir metne aktarılması, bunun görüşmeciye okutturulması, kendisinin yazılı onayı alındıktan sonra kamuoyuna sunulmasıdır. Özellikle görüşülen kişinin tam rızasıyla anlattıklarını kamuya sunmak sözlü tarihin en temel etik ilkelerinden biridir. Görüşme sırasında söylenmiş olmasına rağmen, pek çok kişi daha sonra belli bilgilerin kamuyla paylaşılmasını uygun görmeyebilir. Burada sözlü tarih araştırmacısı, görüştüğü kişinin anlatısı içinde yaptığı seçimlere ve kurguya sadık kalmakla, görüşmecinin tarihi yorumlamasına da olanak tanımış olur. Bu aynı zamanda görüşmeci ve araştırmacının yeni ve farklı bir düzlemde buluşması anlamına da gelir. Sözlü tarihte metin böylelikle iki farklı açıdan yorumlanmış olur. Anlatıcının geçmiş anlatırken yaptığı seçimlerle tarihi bir tür yorumlaması, sözlü tarihinin bu anlatıyı anlatıldığı bağlam ve söylem içinde yorumlaması şeklinde.⁴²

42 Öztürkmen, "Sözlü Tarih", s. 117.

Sözlü Tarih Veritabanının Çıktıları

Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı projesiyle 2800'ü Görüşme, 600'ü Kitap, Makale ve Tez alanında olmak üzere toplamda 3400 veri arşive kaydedilmiş olup hali hazırda yenilerinin eklenmesiyle sözlü tarih arşivi büyümektedir. Veritabanı, yerli ve yabancı akademisyenler özellikle de tarihçiler, sosyologlar, antropologlar, edebiyatçılar, mimarlar, folklorle ilgileneler, şehir tarihi çalışanlar hafıza ve bellek üzerine araştırmalar yapanlar için eşsiz bir malzeme sunmaktadır. Veritabanı biyografi ve monografi çalışanlar için de aynı zamanda önemli bir kaynaktır. Gerek sözlü tarih alanında gerekse sosyal bilimlerin diğer alanlarında araştırma yapacaklar için anahtar kelimeler ve özetler dahil herhangi bir alan üzerinden yapılan aramalarla elde edilecek veriler araştırmacılar için önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Sözlü tarih görüşmelerinin daha çok hangi illerde ve hangi yıllar arasında yapıldığı, görüşmelerin yapılmasını destekleyen kişi ve kurumların kimler olduğu, hangi kişiler ve konular üzerine görüşmeler gerçekleştirildiği veritabanından çıkarılabilecek önemli sonuçlardır. Kitap, makale ve tez alanlarındaki kayıtlardan hareketle sözlü tarih çalışmalarının Türkiye'deki seyri hakkında bilgi sahibi olunabileceği gibi daha geniş çerçevede araştırmaların eksik bıraktığı noktalar görülerek hangi alanlarda çalışmalar yapılabileceği tespit edilebilir.

Görüşme başlığı incelendiğinde, Belediyelerin; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Arnavutköy, Bayrampaşa, Çekmeköy, Kağıthane, Küçükçekmece, Sultanbeyli, Ümraniye, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Nilüfer Belediyesi, Seferihisar Belediyesi, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi. Bireysel Araştırmacıların; Alp Arısoy, Ayşe Gül Altınay-Fethiye Çetin, Betül İpşirli Arğıt, Erol Kaya, Fatmanur Delioğlu, Hülya Karakaş, İhsan Tevfik, Melek Y. Köselerden, Mine Göğüş Tan, Rahime Demir, Pelin Böke. Üniversitelerin; Anadolu Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi. Vakıfların; Bilim ve Sanat Vakfı, Genç Hayat Vakfı, İHH İnsani Yardımlaşma Vakfı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, Kafkas Vakfı, Lozan Mübadilleri Vakfı, Tarih Vakfı, Türkiye Milli Kültür Vakfı ile Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Türkiye Mütteahhitler Birliği'nin yaptığı görüşmelerin kimisinin sadece künye bilgilerinin kimisinin ise künye bilgileriyle birlikte görüşme özetlerinin sistemde yer aldığını görmekteyiz. Böylece yakın ve uzak geçmişte yaşanan pek çok hadisenin darbeler, savaşlar, askerlik, göç, mübadele, şehirler, mahalleler, kütüphaneler, şahıslar, partiler, aile tarihi, edebiyat, ulaşım, ticaret, Cumhuriyet Dönemi, çarşılar, çocukluk, kadınlar, düğünler, bayramlar, gazinolar, sinemalar, dini eğitim, gelenek ve görenekler, günlük hayat, sosyal yaşam, çalışma, hayatı, toplumsal hafıza çok kültürlülük gibi birbirinden farklı pek çok konuyla ilgili tanıklıkların sistemde yer aldığını görüyoruz.

Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanının Mevcut Literatüre Katkısı

Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı'nın kullanımına açılmasının tarih de dahil sosyoloji, antropoloji, psikoloji alanındaki araştırmalara, sözlü tarih disiplinine, yerel tarihçiliğe ve aile tarihlerine, bellek çalışmalarına, şehircilik çalışmalarında kültürel mirasın korunması literatürüne önemli katkıları olmuştur. Veritabanının tarihçiliğe olan katkılarından başlayacak olursak, sözlü tarih insanlar etrafında kurulmuş bir tarih türüdür. Tarihin içine hayatın kendisini dahil eder, kahramanlarını sadece liderler, komutanlar arasından değil aynı zamanda sıradan insanlar arasından seçerek gündelik hayatı tarihin konusu haline getirir. Sözlü tarih görüşmelerinin yer aldığı veritabanını kullanan araştırmacılar; toplumun her kesiminden insanlar arasındaki ilişkilere, ev hayatına, mesleki pratikle üretim tekniklerine, değerlere, küçük yerleşim yerlerinde meydana gelen değişikliklere kısacası gündelik yaşamın tarihine dair arşiv belgeleri de dahil başka hiçbir yerde bulunmayan bilgilere olayları yaşayan kişilerin tanıklıkları üzerinden ulaşabileceklerdir.⁴³

Sözlü tarih, tarihin hem içeriğini hem amacını dönüştürmek yeni araştırma alanları açmak için kullanılabilir. Veritabanı tarihçilere, sosyolog, antropolog gibi diğer disiplinlerdeki araştırmacılara sıradan insanların hayatlarından hareketle yeni araştırma alanları sunmaktadır. Örneğin eğitim tarihçisi öğretmenlerin ve idarecilerin sorunlarıyla ilgilenirken çocukların ve öğrencilerin yaşantılarıyla da ilgilenmeye başlar. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilkokullarda, liselerde ve üniversitelerde öğrenim görmüş bireylerin deneyimlerini veritabanı üzerinden gözlemleyebiliriz.⁴⁴ Sözlü tarih görüşmeleri araştırmacılara azınlıkların tarihi, yoksulların ve okuma yazma bilmeyenlerin tarihi gibi daha önce üzerinde çok da durulmayan yeni araştırma alanları açtığı gibi buna ek olarak siyaset tarihi, düşünce tarihi, iktisat tarihi ve toplumsal tarih gibi mevcut alanları da genişlemektedir. Böylece siyaset ve ekonomiye artık yukarıdan olduğu kadar tabandan da bakılabilmekte, daha önce cevap verilmeyen pek çok soruya cevap bulmak olanaklı hale gelmektedir. Tarihin kapsamının genişlemesi aynı zamanda risk almak ve genelin hoşuna giden konularla olduğu kadar rahatsızlığa sebep olabilecek konularla da uğraşmak anlamına gelmektedir. Sözlü tarih görüşmeleri bu konuların gündeme gelmesini sağlar.⁴⁵ Bu bağlamda veritabanını kullanan araştırmacı-

43 Esra Danacıoğlu, Pelin Böke, "Bir Sözlü Tarih Projesinden Seçmeler Geçmiş Yaşamların İzinde", *Toplumsal Tarih*, S. 31 (1996).

44 *Cumhuriyet'te Çocuklular*, Mine Göğüş Tan, Özlem Şahin, Mustafa Sever, Aksu Bora, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2007.

45 Thompson, *age.*, s. 76.

lar yeni araştırma alanlarındaki çalışmalardan elde edilen verilerden faydalanabilecekleri gibi, literatürdeki bakış açılarından farklı söylemlerden ve yazılı tarihte tartışmalara yol açmış veya göz ardı edilmiş olayların incelenmesi sonuncu ortaya çıkan yeni malzemededen de istifade edebileceklerdir.⁴⁶ Sözlü tarihin tarihçiliğe katkılarında biri de resmi tarih tezlerinin şekillendirdiği belli tarihi dönemlerin ya da olayların “karşı tarih” inin yazımını mümkün kılmasıdır. Veritabanı üzerinden elde edilen verilerle toplumların yakın dönemlerinde yaşanmış önemli ekonomik, politik veya kültürel değişimler, travmalar sunula gelen tarzının dışında bir bakış açıyla değerlendirilebileceği gibi sıradan insanların hayatlarındaki etkileri de ortaya çıkarılabilecektir.

Sözlü tarihin aile tarihi çalışmaları üzerindeki dönüştürücü etkisi çok önemlidir. Tarihçi, sözlü tarih görüşmeleriyle elde edilen bilgiler olmadan sıradan bir ailenin komşuları ve akrabalarıyla münasebetleri ya da aile içindeki ilişkiler hakkında çok az şey öğrenebilir. Veritabanında yer alan görüşmeler aile tarihleriyle ilgili çok önemli bilgiler barındırmaktadır. Nitekim bu kayıtlardan hareketle aile tarihlerinin daha geniş bir çerçevede yazımı da mümkün olacaktır.

Yerel tarihçilerin, semt tarihiyle ilgilenen semt girişimcilerinin faaliyetleri sonucu oluşan Kent belleklerinin ana hedefi bir yerleşim yerine ortak bir hafıza armağan etme çabasıdır. Bu çabaların ardında geçmişi geleceğe miras bırakma, yok olması muhtemel veya atıl kalmış olan tarihsel değerleri bu mirasa ekleme düşüncesi rol oynamaktadır. Veritabanında yer alan bilgiler yerel tarihçiler, semt tarihi ile ilgilenenler için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu veritabanı sayesinde semtlerin, şehirlerin ortak hafızaları bizzat yaşayanların tanıklıkları üzerinden herkesin istifadesine sunulduğu gibi kentleri biricik yapan giderek yok olan ya da azalan, doğallığını kaybedip yapaylaşan “turistikleşip”, rutinleşip kentleri ayırt edici özellikler olmaktan çıkan öğeler de kayıt altına alınmış olmaktadır.

Kentler geçmişte hafızanın biriktiği mekanlar iken bugün hafızanın yok oluşa gittiği yerler halini almaktadır. Bunun en önemli nedeni değişimin çok hızlı yaşanmasıdır. Böyle olunca hafıza da kent mekanından kovulmaktadır. Yüzyılın sonunda yaşamış birçok genç kadın ve erkek, içinde yaşadıkları zamanın ortak geçmişi ile herhangi bir bağı bulunmayan bir tür şimdiki zaman içerisinde büyümüşür. Paul Connerton, kent yaşamındaki bu hızlı dönüşümün hafızaya olumsuz etkide bulunarak unutmaya sebep olduğunu belirtir

46 Leyla Neyzi, *Ben Kimim, Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, çev. Hande Özkan, İletişim Yay., İstanbul 2004.

ve unutmayı hızlandıran etkenlerin başında isimlere yer verir. Yer isimlerinin gelişigüzel konulmuş isimler olmadığını bir olaya bir yer özelliğine ilişkin orada yaşayanlarca bu olay ya da özelliğe dayalı olarak verildiğini belirtir. Yer isimleri de dahil tüm isimler, olaylar, değerler, hafızalardan silinip gitmeden, insanlar ölmeden sözlü tarih görüşmeleriyle kayıt altına alınan bu birikim Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı ile kamuoyunun ortak kullanımına açılmıştır. Bu veritabanıyla kentlerin mekânsal yerleşim dokusuna ilişkin ipuçları elde edilebileceği gibi kent araştırmalarında kurumlar, iklim, yaşam tarzları, kültürel ve sanatsal birikim, resmi ve sivil mimari, gelenekler, inanç sistemleri, sportif etkinlikler, önemli kişilikler vb. konular üzerinden o şehre dair pek çok şey öğrenilebilir.⁴⁷

Türkiye’de bellek çalışmaları alanında akademik araştırmalar ancak 1990’larda sözlü tarihle başlamıştır. Sözlü tarihin yazılı tarihten farkı olayların yaşandığı dönemde değil sonrasında belleğe referansla ortaya konulmasıdır. Böylelikle tarihin bireyler tarafından günümüzde nasıl anlaşıldığını, yorumlandığını ve yaşandığını gösterir. Bellek çalışmaları, en genel anlamıyla bireysel ve toplumsal hatırlama ve unutma süreçlerini inceler. Bu açıdan, belleği araştırmak için geçmiş kadar, bugünü de önemsemeyi ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi dikkate almayı gerekir. Bellek çalışmaları özellikle bireysel olanla toplumsal olanın kesişme noktasına eğilir, sözlü tarih, otobiyografi, biyografi, popüler kültür, medya, sanat, mimari, mekân, objeler, beden gibi alanlarda belleğin izini sürer. Sözlü tarih, toplumların hatırlama ve unutma deneyimlerinde seçiciliği nasıl yaptıklarıyla neyi unuttukları neyi hatırladıklarıyla ilgilenir. Görüşmeciden sadece olayı değil onu nasıl hatırladığı da öğrenilmeye çalışılarak aynı zamanda bellek incelemelerine de katkıda bulunmaktadır.⁴⁸ Sözlü tarih aynı zamanda bir bellek çalışmasıdır. Bu yüzden veritabanına kaydedilen veriler aynı zamanda bellek çalışmalarında da kullanılabilir.

Veritabanı sıradan araştırmacılar kadar yerli ve yabancı akademisyenler özellikle de tarihçiler, sosyologlar, antropologlar, edebiyatçılar ve folklor üzerine çalışanlar için hem eşsiz bir malzeme sunmakta hem de yeni araştırma alanları açmaktadır. Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı için yürütülen faaliyetler özellikle İstanbul’da sözlü tarihle ilgili farkındalığın artmasına sebep olduğu gibi hem kişi hem de kurumlar üzerinde olumlu etkide bulunarak proje sonrasında sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirilmesine katkıda bulunmuştur.

47 L. Funda Şenol Cantek, “*Yabanlılar ve Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara*, İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 11.

48 Neyzi, *Nasıl Hatırlıyoruz*, s. 4.

KAYNAKLAR

Aslan, Şükrü-Şen, Besime-Kurtuluş, Hatice, *Sözlü Tarih Görüşmeleriyle Kağıthane*, Kağıthane Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2014.

Baliç, İlkay-Ermiş, Didem, *İkaseve*, İstanbul Kültür Sanat Vakfı, İstanbul 2013.

Bir Yastıkta 40 Yıl, Ümraniye Belediyesi, İstanbul 2012.

Bir Zamanlar Küçükçekmece: Küçükçekmece Sözlü Tarih Çalışması, küratör Erkan Doğanay, Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2014.

Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Erkek Lisesi (Bursa Mekteb-i Sultanisi), ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2011.

Bursa’nın Köklü Eğitim Kurumları: Tophane Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (Hamidiye Sınai Mektebi), ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2015.

Bursa’nın Tarihi Mahalleleri 1, ed. Neslihan Dostoğlu, Yusuf Oğuzoğlu, Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2011.

Bursa’nın Tarihi Mahalleleri 2, ed. Neslihan Dostoğlu, Yusuf Oğuzoğlu, Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2011.

Bursa’nın Tarihi Mahalleleri 3, ed. Neslihan Dostoğlu, Yusuf Oğuzoğlu, Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2014.

Cantek, L. Funda Şenol, *“Yaban”lar ve Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara*, İletişim Yay., İstanbul 2016.

Counce, Stephen, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, çev. Bülent Can Bilmez, Alper Yalçınkaya, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011.

Cumhuriyet’te Çocuktular, Mine Gögüş Tan-Özlem Şahin-Mustafa Sever-Aksu Bora, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 2007.

Çarşının Öyküsü, ed. Aziz Elbas, Necmi Gürsakal, Neslihan Türkün Dostoğlu, Hasan Basri, Bursa Büyükşehir, Bursa 2010.

Danacıoğlu, Esra, *Geçmişin İzleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2010.

Danacıoğlu, Esra-Böke, Pelin, “Bir Sözlü Tarih Projesinden Seçmeler Geçmiş Yaşamların İzinde”, *Toplumsal Tarih*, S. 31 (1996), s. 6-12.

Erciyas, Saadet, *Seferihisar'ın Çınarları 1*, Seferihisar Belediyesi, İzmir 2013.

Geçmiş Zaman İstasyonu 1: Sözlü Tarih Treni, ed. Erhan Metin, Çankırı Belediyesi Gençlik Meclisi, Çankırı 2007.

Geçmişten Günümüze Elbeyli, ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2014.

Göç Hikayeleri, haz. Namık Kemal Dinç, Göç-Der Yay., İstanbul 1997.

Hasretim İstanbul İstanbul Rumlarının Göç Öyküleri ve Özlemleri, editör Çimen Turan, Müfide Pekin, Sefer Güvenç, Lozan Mübadilleri Vakfı Yay., İstanbul 2010.

Kaymakçı, Mustafa-Özgün, Cihan, *Rodos ve İstanköy Türklerinin Yakın Tarihi: "Ege Denizinden Yükselen Sessiz Çılgılık"*, Rodos, İstanköy ve Onikiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, İzmir 2015.

Kor, Zahide Tuba, *Küresel Vicdanın Dilinden: Özgürlük Filosu: Yolcularla Söyleşiler*, İHH Kitap, İstanbul 2011.

Merinos, ed. Aziz Elbas, Bursa Kültür A.Ş., Bursa 2015.

Metin, Celal, "Sözlü Tarih ve Türkiye'deki Gelişimi", *Türk Kültürü*, 469, 2002, s. 288-298.

Mübadiller: Onlar İki Kere Yabancıydılar, haz. Sefer Güvenç, Lozan Mübadilleri Vakfı Yay., İstanbul 2015.

Neyzi, Leyla, *Ben Kimim, Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, çev. Hande Özkan, İletişim Yay., İstanbul 2004.

_____; *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.

Nilüfer'in Hikayesi, ed. Onur Ulutaş, Bursa 2014.

Özgen, H. Neşe; *Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul 2003.

Öztürkmen, Arzu, "Sözlü Tarih Yeni Bir Disiplinin Cazibesi", *Toplum ve Bilim*, S. 91 (2001-2002), s. 115-121.

_____, IX. Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı, *Tarih ve Toplum*, S. 152 (1996), s. 122.

Sessizliğin sesi: Türkiyeli Ermeniler Konuşuyor, der. Ferda Balancar, Hrant Dink Vakfı, İstanbul 2011.

Sessizliğin sesi II: Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor, der. Ferda Balancar, Hrant Dink Vakfı, İstanbul 2012.

Sessizliğin sesi III: Ankaralı Ermeniler Konuşuyor, der. Ferda Balancar, Hrant Dink Vakfı, İstanbul 2013.

Sessizliğin sesi-IV: İzmitli Ermeniler Konuşuyor, der. Ferda Balancar, Hrant Dink Vakfı, İstanbul 2015.

Sokağımdan Tarih Yazıyorum: Gençlik Çalışmalarında Bir Yöntem Olarak Sözlü Tarih, haz. Elhan Uğur, Genç Hayat, İstanbul 2010.

Sultanbeyli'nin Yarım Asırlık Çınarları, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul 2013.

Tarih Dilde Can Buluyor: Çekmeköy Bir Sözlü Tarih Çalışması, Çekmeköy Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, İstanbul 2014.

Thompson, Paul, *Geçmişin Sesi*, çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

Yalçıntaş, Nevzat, *Türkiye'yi Yükselten Yıllar Hatıralar*, İşaret Yay., İstanbul 2012.

